

ПЕЧАТИ НА ЖЕНИ ОТ ФАМИЛИЯТА КОМНИНИ ОТ БЪЛГАРИЯ

Женя Жекова

COMNENIAN SEALS OF WOMEN FROM BULGARIA

Zhenya Zhekova

Abstract: *Up to the present moment nine seals have been documented in Bulgaria, referring to six persons with the family name Comnene. Five of them were found in today's Southern Bulgarian lands. Such active correspondence leads to the conclusion that in these very lands were located family possessions of the Comnenian family in which their relatives sojourned. The dating of the seals is in the 11th – 12th centuries. There are difficulties in the identification of each person from the seals with real people because the family name Comnene was very common during that particular period of time.*

Key words: *seals, Comnene*

<https://doi.org/10.46687/CCRD8723>

През 2016 г. заедно с покойния проф. Иван Йорданов положихме началото на съвместен проект, озаглавен *Печати на персонажи от Алексиадата. Социален и етнически анализ. Движение на печатите*. Става въпрос за печати на реално съществували личности, чието местонамиране днес на територията на България свидетелства за мястото, където някога е била получена кореспонденция от въпросното лице. В процеса на работа хронологичната рамка на проекта бе разширена, включвайки цялото управление на император Алексий I Комнин, а така също и географската рамка, регистрираща печати не само от България, а от територията на цялата Византийска империя.

В последните години фокусът на моите проучвания бе съсредоточен върху женските персонажи във византийската история и техните печати (Zhekova 2017), голяма част от които са споменати от самата Анна Комнина в нейната *Алексиада* (Komnina 1996; Comnena 2000). Така двата проекта постепенно преляха един в друг, допълвайки се взаимно. Обект на настоящото изследване са печатите на жени с фамилното име Комнини, произхождащи от България.

Характерно за печатите от XII в. е тяхната анонимност. Въпреки сравнително голямото им ядро и често многоредови надписи, информативността им за личността, на която принадлежат, е оскъдна. Друга тяхна характерна черта е липсата на длъжността на техния собственик, която обикновено се изписва върху тях. Така печатът, който държим, на практика не ни казва нищо за неговия притежател, освен може би личното му име. Но върху тези паметници, от периода за който става дума, задължително се афишира връзката на лицето с владетелската фамилия, независимо колко близка или далечна е тя. Имайки предвид факта, че през XII в. във Византия управляваща владетелска династия е тази на Комнините, то родствеността с тази фамилия е поставена на първо място. Така се получава натрупване на печати на лица, носещи фамилията Комнини, чиято идентификация с конкретна личност е почти невъзможна.

Такъв характер имат и печатите, обект на настоящото съобщение. Става въпрос за печати на жени, носещи фамилното име Комнина, намерени на територията на България. До този момент са документирани девет екземпляра, отнасящи се до шест персони. Печатите са включени в *Корпуса на византийските*

печати от България с кратка анотация, позволяваща евентуална идентификация на изписаното върху тях име с реално съществувала личност (Jordanov 2009).

Анна Комнина, дъщеря на севастократор Исак и племенница на император Йоан II Комнин (? – 1143) (Обр. 1).

До този момент са известни три екземпляра, отсечени с един булотирион. Местонамирането им без изключение е в Южна България. Първият печат произхожда най-общо от района на Нова и Стара Загора, вторият е от с. Подкова, Кърджалийско, а третият от Поморие.

Публикация: Jordanov, *Family names*, no. 319; Jordanov, *Corpus*, no. 422 – 424

Л. Петредов надпис: - + - | ANNHС | ΘΥΓΑΤΡΟС | СΦΡΑΓΙCΙ | САΑΚΙΟΥ
О. Четириредов надпис: ΑΔΕΛ | ...ΑΚΤΟС | ... ΕΡΟΥС | ..ANNḶ
+ Ἐκ τῆς θυγατρὸς σφραγίδος Ἰσαακίου
ἀδελφῆ ἄνακτός [εὐσ]εβοῦς [Ἰω]άννου

Анна е дъщеря на севастократор Исак, който е по-малък брат на император Йоан II Комнин, следователно е внучка на император Алексей I Комнин (Varzos 1984: 86). Исак Комнин по време на управлението на своя баща първо получава титлата *кесар*, а през 1118 г. новият император Йоан II Комнин го удостоява с титлата *севастократор*. Той е баща на бъдещия император Андроник I Комнин (1183-1185).

За самата Анна Комнина се знае, че е родена в 1116 г., а през 1130 г. е омъжена за севаста Йоан Арвантин. Известна е византийската практика, според която след като бъде омъжена, жената запазва своето фамилно име. Както виждаме от печата на Анна тя е спазила традицията и е представена не като съпруга на севаст, а като роднина на император Йоан II Комнин. Датировката на печата се вменя между 1130 г. и 1143 г., т. е. в периода между женитбата ѝ и края на управлението на нейния чичо. За съжаление изворите не съобщават повече информация за Анна.

Следва група от няколко печата с името Ирина – често срещано женско име във Византия, което създава сериозен проблем с точната атрибуция на паметниците.

Ирина Комнина (XI-XII в.) (Обр. 2).

Неизвестно местонамиране. Без познати паралели.

Публикация: Jordanov, *Family names*, no. 320A; Jordanov, *Corpus*, no. 1930A¹

Л. Св. Георги прав насреца във военно снаряжение, в дясната ръка държи копие, а с лявата държи щит, опрян на земята. От двете страни на изображението вертикален надпис: || ΓΕ-ΩΡ-ΓΙ-... : [ἸΟ ἄ(γιος)] Γεώργι[ος].

¹ Първата публикация на печата е в *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume II. Byzantine Seals with Family Names* (2006). По-късно е включен и в *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume III* (2009), но в самия каталог липсва като пореден номер и описание, а присъства в индекса под no. 1930A. Вероятно е пропуснат в текста при окончателното оформяне на книжното тяло.

О. Четириредов надпис: - ο - | .ΚΕΡΟΙ | . ΕΜΑΚΑΡ | ..ΜΝΗΝΗΝ | ..ΡΗΝΗΝ | - ο -

[Σ]κέλοι(ς) [μ]ε, μάκκαρ, [Κο]μνηνήν [Εἰ]ρήνην

Интересното при този моливдовул е изображението на св. Георги върху лицевата му страна – едно необикновено изображение на светец воин върху печат на жена. Обикновено св. Георги е поставян върху печати на мъже, така че тук буди недоумение появянето му върху моливдовул на нежния пол. Текстът върху обратната страна е метрически и на практика не ни казва нищо, освен името на неговата собственичка.

Ирина Комнина, севастократорка (XII в.) (Обр. 3).

Произхожда от района на с. Караново, Новозагорско. Без познати паралели.

Публикация: Jordanov, *Family names*, no. 320; Jordanov, *Corpus*, no. 666

Л. Допоясно изображение на Богородица Оранта с нимб, мантия и мафорий. Пред гърдите си има медальон с образа на Христос, а ръцете ѝ са вдигнати в оранс.

Сигли: ΜΡ || ΘΥ : Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

О. Седемредов надпис: : | ΚΟCΜῸΤΕ | ΚῶCΑΤΗΝΙΡΗ | ΝΗΠΑΡΘΕΝΕ | CΕΡΑΤΟΚΡΑΤΟ | ΡΙCΑΝΕΙΡΗ | ΝΗΝCΚΕ | ..C

+Κόσμου τεκοῦσα τὴν (ε)ἰρήνην Παρθένε σεβαστοκράτοριC(σ)αν Εἰρήνην σκέλ[οι]ς

Това е единственият познат до този момент печат на севастократорка. Интересна тук е инвокацията към Богородица Светоспасителка (Космосотейра). Публикуван е от Иван Йорданов с колебания относно точната му идентификация. Печатът е датиран в XII в., когато са документирани поне пет севастократорки с името Ирина (Jordanov 1989: 41).

А. Аланската принцеса Ирина, съпруга на Исак Комнин (1050-1102/04), брат на император Алексей I Комнин, удостоен с титлата севастократор през 1081 г. Със същата титла е удостоена и Ирина (Varzos 1984: 67-80).

Б. Ирина, дъщеря на княз Премисл Володар, съпруга на Андроник Комнин (1091-1030/31), който е четвърто дете на император Алексей I Комнин. Той получава севастократорско достойнство след смъртта на чичо си Исак Комнин (Varzos 1984: no. 35).

В. Ирина, съпруга на Андроник Комнин (1108-1142), втори син на император Йоан II Комнин. Той, заедно с останалите си братя Исак и Мануил, е носел титлата севастократор (Varzos 1984: no. 76).

Г. Ирина, съпруга на император Мануил I Комнин (1118-1180), четвърти син на Йоан II Комнин, който до възцаряването си в 1143 г. е носел титлата севастократор (Varzos 1984: no. 81).

Д. Ирина, съпруга на Исак Комнин (1092-1152), пето дете на император Алексей I Комнин.

В последното си проучване, което остана незавършено, Иван Йорданов като че ли отдаде предпочитание на Ирина Комнина, съпруга на севастократор Исак, брат на император Йоан II Комнин. Известно е, че през 1110 г. Исак се жени за някоя си Ирина. При възцаряването на Йоан II в 1118 г. той вече е севастократор.

Въпреки че в първите години е лоялен поддръжник на политиката на брат си, към 1130 г. оглавява заговор срещу него, който не успява и така Исак е принуден да избяга при иконийския султан. От там организира няколко неуспешни военни кампании, но в крайна сметка неуспехът му води до примирение с брат му. След като изпада в немилост при следващия император Мануил I Комнин (1143-1180), през 1152 г. в близост до град Енос построява манастира „Богородица Космосотейра (Светоспасителка)“, като го обдарява със земи, добитък, пазар, кораби. Написва и типика на манастира. Въпреки че след смъртта му е погребан в Константинопол, най-вероятно по-късно е препогребан в църквата на манастира. Най-силен аргумент за идентифициране на Ирина със съпругата на севастократор Исак Комнин е инвокацията върху лицевата страна на печата, включваща епитета Светоспасителка – същият като името на манастира, който съпругът ѝ основава във Ферес.

Ирина Комнина, севаста (първа четвърт на XII в.) (Обр. 4).

Произхожда от землището на с. Горни Лозен и Герман, Софийско, недалеч от двореца „Врана“. Няма познати паралели. Печатът е метрически и не позволява точна идентификация с конкретна Ирина.

Публикация: Йорданов, *Addenda* (II), 26 (616).

Л. Допоясно изображение на Богородица Оранта с нимб, мантия и мафорий. Пред гърдите си има медальон с образа на Младенеца, а ръцете ѝ са вдигнати в оранс. Над вдигнатите ѝ ръце титули: ΜΡ || ΘΥ.

О. Шестредов надпис: +| ΦΡΥΡΕΙΣΕ | ΡΑΤΗΝΕΙΡΗΝΗΝ | ΘΥΘΡΟΝΕΣΕΙΡΑΝ | ΚΟΜΝΗΝΩΝΕΚ | ΚΥΣΑΝΤΩ | ΓΕΝΕΣ

+ Φρούρει σεβαστήν Ειρήνην, Θε(ο)ῦ Θρόνε, σειράν Κομνηνῶν ἐκκυοῦσαν τοῦ γένους

Теодора Комнина (последна четвърт на XII в.) (Обр. 5).

Неизвестно местонамиране.

Публикация: Jordanov, *Family names*, no. 321; Jordanov, *Corpus*, no. 1931.

Л. Триредов надпис: +| СФРАΓΙΣ | ΚΟΜΝΗ | ΝΗΣ

О. Четириредов надпис: ΕΥ | ΚΛΕΥΣ | ΘΕΟΔΩ | ΡΑΣ

+ Σφραγίς Κομνηνῆς εὐκλεοῦς Θεοδώρας

Този моливдовул е също метрически, което затруднява точната му идентификация с конкретна Теодора. Издаден е още от Никола Мушмов (Mushmov 1934: № 47). Намира паралел с екземпляр от Дъмбъртън Оукс, който обаче на лицевата страна има бюст на Богородица Оранта (Wassiliou-Seibt 2015: no. 2497c). Надписът от обратната страна е същият като нашия печат – „Печат на прочутата Теодора Комнина“. Датиран е във втората половина на XII в.

8-9. Мария Комнина, панхиперсеваста (1082-1136) (Обр. 6).

Разполагаме с два печата, за съжаление без данни за точно местонамиране, отсечени с един булотирион.

Публикация: Jordanov, *Family names*, no. 322 – 323; Jordanov, *Corpus*, no. 460 – 461.

Л. Бюст на Богородица Оранта с нимб, мантия и мафорий. Пред гърдите си има медальон с образа на Младенеца, а ръцете ѝ са вдигнати в оранс. Следи от сигра: М-Р || ΘV: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

О. Петредов надпис:) + THN | ΠΑΝΥΠΕΡ | ΣΕΡΑСТΟΝ | ΑΓΝΗΜΟΙ | ΣΚΕΠ

+ Τὴν πανυπερσέβαστον Ἀγνή μοι σκέλ(οις)

Печатът принадлежи на една от сестрите на император Алексий I Комнин – Мария. Родена през 1047 г., в 1061 г. е омъжена за Михаил Таронит. В типика на манастира „Пантократор“ е отбелязана смъртта ѝ през 1136 г. Съпругът ѝ е сред приближените на брат ѝ, който получава титлата панхиперсеваст. През 1094 г. е обвинен в заговор, осъден, а собствеността му конфискувана (Βαρζοσ1984: no. 11). Печатът се датира в периода, когато Михаил Таронит е панхиперсеваст, т.е. между 1082-1094 г. Иван Йорданов предполага, че като сестра на императора, Мария запазва своята титла дори след като тя е отнета от съпруга ѝ. В подкрепа на това разсъждение е фактът, че в типикона тя е вписана именно като панхиперсеваста (Jordanov 2006: 217).

От всички девет документирани екземпляра единствено за пет имаме данни за точно местонамиране. Всички произхождат от Южна България. Най-близко един до друг са намерени печатите на Анна Комнина, дъщеря на севастократор Исак и на Ирина Комнина, севастократорка – района на Нова Загора. Те са близки и в своята датировка. Иван Йорданов предполага, че кореспонденцията, намерена в този район, е свързана с пребиваване на близък техен родственик, до когото са писали. Възможно е, разбира се, да са имали и някакви родови владения в тези територии, но е факт, че печатите са концентрирани на юг.

Документираните печати на членове на фамилията Комнини от България са близо 120, 70 от които принадлежат на император Алексий I Комнин. Сред останалите 50 екземпляра само пет са намерени на север от Стара планина. Около 30 екземпляра произхождат от селища и крепости на юг от Стара планина, а концентрацията им е в района Пловдивско, Старозагорско, Хасковско. Това потвърждава изказаното от Иван Йорданов предположение за притежавани от фамилията Комнини земи и имоти в тези територии, което обяснява наситеността с печати именно в този географски ареал.

В заключение може да се акцентира на факта, че жените с фамилията Комнини са представени върху своите печати като независими личности, подчертаващи по-скоро произхода си, а не настоящото си положение на съпруги на конкретен аристократ. Единствено при печата на Ирина Комнина, севастократорка, е подчертана връзката ѝ с нейния съпруг Исак Комнин, т.е. че е съпруга на представител на рода Комнини, който всъщност не е обикновен член на фамилията, а брат на самия император.

Всички тези печати на представителки на рода Комнини идват да ни подсказват за ролята на жената във византийското общество, за нейните позиции и отговорности, които в никакъв случай не са били чисто формални.

ЛИТЕРАТУРА

- Βαρζοσ 1984:** Βαρζοσ, Κ. *Η Γενεαλογία των Κομνηνων*, Θεσσαλονικη.
- Comnena 2000:** Comnena, A. *The Alexiad*, ed. E. Dawes, Cambridge.
- Komnina 1996:** Komnina, A. *Aleksiada*. Pervod s grecheskogo Ya. N. Lyubarskogo. Sankt-Peterburg: Aleteya [Комнина, А. Алексиада. Перевод с греческого Я. Н. Любарского. Санкт-Петербург: Алетея].
- Mushmov 1934:** Mushmov, N. *Vizantiyski olovni pečati ot sbirkata na Narodniya Muzey*. // *Izvestiya na Balgarskoto arheologicheskoto družhestvo*, 8, 162-183 [Мушмов, Н. Византийски оловни печати от сбирката на Народния музей. // Известия на Българското археологическо дружество, 8, 162-183].
- Jordanov 2006:** Jordanov, I. *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 2: Byzantine Seals with Family Names*. Sofia.
- Jordanov 2009:** Jordanov, I. *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 3, Part 1/2*: Sofia.
- Wassiliou-Seibt 2016:** Wassiliou-Seibt, A.-K. *Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden. Teil 2. Einleitung, Siegellegenden von Ny bis inklusive Sphragis*. WBS 28/2.
- Yordanov 1989:** Yordanov, I. *Vizantiyski olovni pečati ot muzeya v Nova Zagora*. // *Izvestiya na muzeite v Yuzhna Balgaria*, 11, 37-44 [Йорданов, И. Византийски оловни печати от музея в Нова Загора. // Известия на музеите от Южна България, 11, 37- 44].
- Yordanov 2015:** Yordanov, I. I. Jordanov. *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 1 – 3*, Sofia, 2003, 2006, 2009. *Addenda et Corrigenda (2)*. – V: *Balgaria v evropeyskata kultura, nauka, obrazovanie, religiya*. Chast 1, 223-305 [Йорданов, И. I. Jordanov. *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 1 – 3*, Sofia, 2003, 2006, 2009. *Addenda et Corrigenda (2)*. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Ч. 1. Шумен, 223-305].
- Zhekova 2017:** Zhekova, Zh. *Vizantiyskata imperatritsa varhu monetite i pečatite*. Veliko Tarnovo: Faber [Жекова, Ж. Византийската императрица върху монетите и печатите. Велико Търново: Фабер].

Обр. 1

Обр. 2

Обр. 3

Обр. 4

Обр. 5

Обр. 6

